

ISAİAH BERLİN'İN ÖZGÜRLÜK KURAMI BAĞLAMINDA ÖZGÜRLÜK-DİN İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Nazım KARADAĞ**
Gültekin EROĞLU***

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 27 Mayıs 2024, **Kabul Tarihi:** 05 Eylül 2024, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2024, **Atıf:** Karadağ, Nazım. Eroğlu, Gültekin. "İsaiah Berlin'in Özgürlük Kuramı Bağlamında Özgürlük-Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/2 (Eylül 2024): 841-863.

DOI: 10.33415/daad.1490988

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 27 May 2024, **Accepted:** 05 September 2024, **Published:** 30 September 2024, **Cite as:** Karadağ, Nazım. Eroğlu, Gültekin. "An Evaluation on the Relationship of Liberty and Religion in the Context of Isaiah Berlin's Liberty Theory". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/2 (September 2024): 841-863.

DOI: 10.33415/daad.1490988

* Bu makale, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsünde Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim dalında Dr. Öğretim Üyesi Gültekin EROĞLU danışmanlığında hazırlanan "Üniversite Öğrencilerinin Perspektifinde Özgürlük ve Din İlişkisi" adlı tezden üretilmiştir.

** Sorumlu yazar, Dr., İTO Şehit Servet Aktaş Ortaokulu, nkaradag3095@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0675-7931>, Katkı oranı: %50 / Dr., İTO Şehit Servet Aktaş Secondary School, nkaradag3095@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0675-7931>, Contribution rate: 50%

*** Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, gultekineroglu@inonu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5053-5076>, Katkı oranı: %50 / Dr. Lecturer, İnönü University Faculty of Theology, gultekineroglu@inonu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5053-5076>, Contribution rate: 50%

Öz

Bu çalışma, özgürlük tartışmalarına girmiş olan Rus asıllı, İngiliz vatandaşı, felsefeci ve siyaset bilimcisi Isaiah Berlin'in iki özgürlük kavramı tezi çerçevesinde din ve özgürlük ilişkisini tartışma konusu yapmaktadır. Makalede negatif özgürlük ve pozitif özgürlük arasında dinin konumu tartışılmaktadır. Isaiah Berlin'in "Two Concepts of Liberty" adlı makalesi çalışmanın ana kaynağı olmuştur. Berlin, negatif özgürlük ve pozitif özgürlük şeklinde iki özgürlük türü belirleme gayreti içerisine girer, ancak sonrasında her iki özgürlüğün tam olarak birbirinden kesin ifadelerle ayrılamayacağını belirtir. Bir şeyi yaparken engellenmemek negatif özgürlük iken bir şeyi yapmak için özgür olmak talebi pozitif özgürlük olarak belirtildiğinde, din özgürlüğü nasıl konumlanır? İki özgürlük arasında din nerede olur? Bu sorunun cevabı, bir problemi doğurmaktadır. Negatif ve pozitif özgürlük tam olarak tanımlanamadığından ve her iki özgürlüğün sorun teşkil eden yönlerinden dolayı din iki özgürlük arasında tam olarak yer edinemeyecektir. Öyle ki, Berlin'in kendisi de makalesinde din olgusuna pek fazla değinmez. Değindiği kadarıyla aktardığı bilgi ise dinin iki özgürlük arasındaki yerini belirlemeye yetecek düzeyde değildir. Bu nedenle Isaiah Berlin'in yeterince temas etmediği din ve iki özgürlük ilişkisi bu makalede derinlemesine ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Isiah Berlin, Negatif Özgürlük, Pozitif Özgürlük, Din.

An Evaluation on the Relationship of Liberty and Religion in the Context of Isaiah Berlin's Liberty Theory**Extended Abstract**

Liberty is a concept that has both thought and action time in one's home, and therefore wars have been fought for it, and debates continue on it today. It is known that, like many concepts originating from humans, the concept of liberty has various meanings depending on the geography and conditions of time. In addition, the relationship of liberty with some concepts and facts add very different features to liberty. An even more different idea is that liberty has been felt with different perceptions from individual to individual or society to society. It is essential to conduct research on liberty and similar issues, which are perceived and valued differently in the lives of individuals and societies, and whose presence or absence is important for life.

Another concept that has a similar function to liberty is religion. The demand to add meaning and value to one's life leads the individual to the desire to connect to the sacred and introduces the individual to the concept of religion. The individual's ability to realize himself and add meaning to his life by choosing the sacred or sacred things that he desires with his own free thought can only occur within the existence and framework of the concept of liberty. The context of the relationship between liberty and religion is that a person can express his opinion openly, choose his belief freely, learn and share his belief in the dimension of knowledge, put the requirements of his belief into practice in the dimension of experience, and not be hindered in the social and political dimension. No matter where in the world there are people and societies, there is also a religion or belief system. Throughout history, all societies have produced religious systems of

divine or human origin. Liberty is also needed to live/keep beliefs alive, but there are cases where this need is ignored or even prevented. For example, in the early years of Islam, the oppression, cruelty and coercive practices of the Meccan polytheists against Muslims were a major obstacle to the free practice of faith, and liberty of religion was one of the mandatory justifications for the migration to Medina. The pages of history are full of similar examples. These examples are in different shapes and sizes today; It manifests itself as individual, social, political, cultural and ethnic. Today, liberty of religion appears as a frequently discussed and up-to-date phenomenon within liberty theories.

This study discusses the relationship between religion and liberty within the framework of the two concepts of liberty thesis of Russian-origin philosopher and political scientist Isaiah Berlin, who has entered into discussions on liberty. The article discusses the position of religion between negative liberty and positive liberty. Isaiah Berlin's article "Two Concepts of Liberty" inspired the study. Berlin attempts to define two types of liberty as negative liberty and positive liberty, but then states that the two liberties cannot be separated from each other with clear statements. In this study, it is aimed to put forward an idea about what position and how religion will be, based on Berlin's two conceptualizations of liberty. The main question of the study is "Can religion find a place for itself between two liberties?" It is in the form. "Does religion limit liberty?" or "Is there liberty of religion?" Let alone seeking an answer to the question, the question itself reveals the relationship between liberty and religion. How is liberty of religion positioned when not being hindered in doing something is stated as negative liberty, while the demand to be free to do something is stated as positive liberty? Where is religion between two liberties? The answer to this question raises a problem. Since negative and positive liberty cannot be fully defined and both liberties have problematic aspects, religion will not be able to fully take a place between the two liberties. So much so that Berlin himself does not mention the phenomenon of religion much in his article. As far as he is concerned, the information he conveys is not sufficient to determine the place of religion between the two liberties. For this reason, the relationship between religion and the two liberties, which Isaiah Berlin did not touch upon sufficiently, has been tried to be discussed and examined in depth in this article.

In this article is discussed the position of religion between negative liberty and positive liberty. The study was inspired by Isaiah Berlin's article "The Concepts Of Liberty". Berlin attempts to define two types of liberty as negative liberty and positive liberty, but then states that both liberties cannot be separated from each other with clear statements. In this study, it is aimed to put forward an idea about what position and how religion will be, based on Berlin's two conceptualizations of liberty. The main question of the study is "Can religion find a place for itself between two liberties?" It is in the form. "Does religion limit liberty?" or "Is there liberty of religion?" Let alone seeking an answer to the question, the question itself reveals the relationship between liberty and religion. How is liberty of religion positioned when not being prevented from doing something is negative liberty, while the demand to be free to do something is stated as positive liberty? Where is religion between two liberties? The answer to this question raises a problem. Since negative and positive liberty cannot be fully defined and both liberties have problematic aspects, religion will not be able to fully take a place between the two liberties. So much so that Berlin himself does not mention the phenomenon of religion much in his article. The information provided by Berlin is not sufficient to determine the place of religion between the two liberties. For

this reason, the relationship between religion and the two libertys, which Isaiah Berlin did not touch upon sufficiently, has been tried to be discussed and examined in depth in this article.

Keywords: Sociology of Religion, Isiah Berlin, Negative Freedom, Positive Freedom, Religion.

Giriş

Özgürlük, hem düşünce hem de eylem noktasında insan yaşamının merkezinde bulunan ve bu sebeple uğruna savaşların yapıldığı, günümüzde üzerine tartışmaların devam ettiği bir kavramdır. Tüm kavramların kaynağı insandır, çünkü insanların zihninde ve yaşantısında kavramlar anlam bulur ve şekillenir. Bu gerekçeyle birçok kavram gibi özgürlük kavramına da coğrafyaların ve zamanın şartlarına göre çeşitli anlamlar yüklendiği bilinmektedir. Ayrıca, özgürlüğün bazı kavramlar ve olgularla olan ilişkisi de özgürlüğe çok farklı özellikler katmaktadır. Daha da farklı bir düşünce ise özgürlüğün bireyden bireye ya da toplumdan topluma farklı algılarla hissedildiğidir. Bireylerin ve toplumların yaşamında farklı olarak algılanan, değer gören ve varlığı ile yokluğu yaşam için önem arz eden özgürlük ve benzeri konular üzerine araştırmalarda bulunmak ihtiyaç olarak görülmektedir.

Özgürlük ile benzer bir işlev üstlenen diğer bir kavram da dindir. Kişinin hayatına anlam ve değer katma talebi bireyi kutsala bağlanma arzusuna götürür, bireyi din kavramı ile tanıştırır. Bireyin kendi hür düşüncesiyle arzu ettiği kutsalı ya da kutsalları seçerek kendini gerçekleştirmesi, hayatına anlam katması ancak özgürlük kavramının varlığı çerçevesinde gerçekleşecektir. Kişinin fikrini açıkça beyan edebilmesi, inancını özgürce seçebilmesi, bilgi boyutunda inancını öğrenip paylaşabilmesi, tecrübe boyutunda inancının gereklerini pratiğe dökebilmesi, toplumsal ve siyasi boyutta engellenmemesi özgürlük ve din ilişkisinin bağlarını ortaya koymaktadır. Dünyanın neresinde olursa olsun, insan ve toplumların var olduğu her yerde bir din veya inanç sistemi de vardır. Tarih boyunca tüm toplumlar ilahi ya da beşeri kaynaklı dinî sistemler üretmiştir. İnançların yaşanması/yaşatılması için de özgürlüğe ihtiyaç vardır fakat bu ihtiyacın göz ardı edildiği hatta engellendiği durumlar görülmektedir. Örneğin İslam'ın ilk neşet yıllarında Mekke'deki müşriklerin Müslümanlara karşı baskı, zulüm ve zoraki uygulamaları inancın özgürce yaşanmasının önünde büyük bir engeldi ve din özgür-

lülüğü Medine'ye hicretin gerçekleştirilmesinin zorunlu gerekçelerinden biriydi. Tarihin sayfaları benzer örneklerle doludur. Bu örnekler daha farklı biçim ve boyutlarda; bireysel, toplumsal, siyasal, kültürel ve etnik şeklinde kendini göstermektedir.

“Din, özgürlüğü sınırlayabilir ya da sınırlayamaz” ile “Din özgürlüğü vardır ya da yoktur” şeklindeki ifadeler aslında özgürlük ve din ilişkisinin en temel problemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar ve incelemelere göre bu problemler değerlendirildiğinde özgürlük- din ilişkisinde din olgusunun farklı konularda farklı sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Bu problemler bağlamında, Berlin'in iki özgürlük (negatif ve pozitif) olarak nitelendirildiği kuram ile özgürlük-din ilişkisi üzerine değerlendirmede bulunmak bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışma için Isaiah Berlin'in “Two Concepts of Liberty” adlı makalesi ana kaynak olarak tercih edilmiş olup destekleyici ifadeler ve betimleyici örnekler ile konu tartışılmıştır. Berlin, makalesinde ve çalışmalarında özgürlük kuramı bağlamında din olgusuna pek değinmemiştir. Bu nedenle Berlin'in özgürlük üzerine görüşleriyle benzerlikler taşıyan bir başka özgürlük kuramcısı J. Stuart Mill'in bazı görüşlerine de yer verilerek konu desteklenmeye çalışılmıştır.

1. Özgürlük-Din İlişkisi

Konu özgürlük ve din ilişkisi olduğundan, ayrıca tartışma zeminini ortaya koymak amacıyla özgürlük ve din kavramlarının ne ifade ettiği üzerine açıklamalarda bulunmak bu çalışma için önem arz eden bir durum olarak görülmektedir. Genel anlamıyla özgürlük, bireyin engellenmemesi ve baskı altında kalmama durumudur. Başka bir deyişle, dışarıdan gelebilecek herhangi bir zorlama ve baskı olmaksızın bireyin eylem ve davranışlarda bulunabilmesidir fakat koşul olarak başkasına zarar vermeme, başkasını olumsuz etkilememe önem arz etmektedir.¹ Osho'ya göre özgürlük, evet ya da hayır diyebilmektir.² Montesquieu özgürlük için kanunları şart koşar.³ Rousseau doğa durumunda özgürlük için eşitlik ilkesini

¹ Coşkun Can Aktan, Demokrasi ve Piyasa Ekonomisi Yönünden Türkiye Dünyanın Neresinde, Araştırma Raporları (İzmir: Ege Genç İş Adamları Derneği, 1997), 27.

² Osho, *Özgürlük*, çev. Ayhan Semih Koç (İstanbul: Butik Yayınları, 2021), 3.

³ Baron De Montesquieu, *Kanunların Ruhunu I*, çev. Fehmi Baldaş (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998), 232.

benimser.⁴ Hobbes, özgürlüğü, dış engellerin yokluğu biçiminde yorumlar.⁵ Locke'a göre özgürlük insanın bir yasaya bağlı olmaksızın istediği gibi yaşamasıdır.⁶ Topçu'ya göre hareket etmek özgürlüktür.⁷ Necati Öner özgürlüğü bir yaşama hali olarak görür.⁸ Yukarıdaki açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda özgürlük sözcüğü için tek bir tanımın yapılamayacağı görülmektedir. Münci Kapani, özgürlük ile ilgili çalışmasında özgürlük ile ilgili kitaplar dolusu eserlerin yazıldığı, yüzlerce tanımın yapıldığı fakat yine de özgürlük tanımı üzerine net bir tanımın yapılamadığını ileri sürer.⁹

Din kavramı için de benzer durum söz konusudur. Dinin ne olduğu üzerine net bir ifade bulunmamaktadır, çok farklı tanımlar yapılmıştır.¹⁰ Genel bir tanım yapılacaksa din, terim olarak insanüstü güce sahip olan bir varlıkla insanın ilişkisini açıklamaya çalışan bir sistemin genel adıdır.¹¹ Durkheim, "kutsal şeylerle ilgili inanç ve ibadetler sistemi"; E.B. Taylor, dini, "ruhlara inanç"; Otto, "kutsalın tecrübesi"; Vernon, "inanç ve pratikler"; Wach, "ilahî varlığın iradesine göre davranışta bulunma" vb. farklı kavramlar çerçevesinde din tanımları yapılmıştır.¹² Yünni Sezen'e göre din; aşkın bir varlığa kutsallık atfederek bağlanma sonucunda sahip olunan inancın düşünce yapısını, uygulamalarını, gerekliliklerini sunan içinde inanç, ibadet ve ahlak unsurları bulunduran bir sistemdir.¹³ Yapılan tanımlar kısaca değerlendirildiğinde dinin insan için ne derece önemli ve işlevli bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple insanlık tarihinin başlangıç noktasından günümüze kadar din sözcüğü başka sözcüklerle ifade edilmiş olsa da ilk insandan itibaren vardı. Dinler üzerine araştırmalarda bulunan ve dinler tarihi açısından önemli

⁴ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 48.

⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan*, ed. Selahattin Özalpbyıklar, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapıredi Yayınları, 2007), 97.

⁶ John Locke, *Hükümet Üzerinde İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırıcı (Ankara: Ebabel Yayıncılık, 2012), 21.

⁷ Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 53.

⁸ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (Ankara: Vadi Yayınları, 2005), 15.

⁹ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981), 3.

¹⁰ Ayşe Kartopu, *Dinler Tarihinde Dinin Tarifleriyle İlgili Farklı Görüşler* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

¹¹ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügati: Misalli Türkçe Büyük Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), "din", 11.

¹² Kemalettin Taş, "Sosyolojik Din Tanımları", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. İhsan Çapçıoğlu - Akyüz, Niyazi (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 39-41.

¹³ Yünni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 20.

bilgilere ulaşan Bergson'a göre "Bilimi, sanatı, felsefesi olmayan toplumlar geçmişte vardı ve bugün de vardır. Ama hiçbir zaman dinsiz bir toplum var olmamıştır."¹⁴ İnsanoğlu yaşamını sürdürürken, geçmişini sorgularken, ileriye dönük planlar yaparken din unsurunu göz ardı etmemiştir. Bireysel yaşamın yanında toplumsal yaşamı da düzenleyen ve manevi bir düşünceye dayanan din kurumu, bazı bireyler ve toplumlar için en üst derecede bağlayıcı rol oynar. Çünkü din, Otto'nun ifadesiyle kutsal olanı ifade etmektedir. Berlin'e göre ise dinler ve ideolojiler kurtuluş yolu olarak doğru, tek yol olduklarını iddia ederler.¹⁵

Yukarıda kısaca, özgürlük ve din kavramlarının mahiyeti üzerine kısa açıklamalar yapılmıştır. Özgürlük ve din kavramları bir arada ve ilişkili iki kavram olarak düşünüldüğünde bazen birbirini destekleyen ortak ve bazen de birbiriyle çatışan farklı durumların ortaya çıktığı görülmektedir. Özgürlük ve din kavramlarını bir arada tutan ve ilişkili olmasını sağlayan birçok anahtar sözcük bulunmaktadır. Bağlanmak, kurtuluş, istek, seçenek, sorumluluk, baskı, çatışma, engellenmeme, kutsiyet, ibadet, ahlak, tanrı, kader, kötülük problemi, zorunluluk, yasa vb. sözcüklerden birkaçıdır. Günümüze kadar yapılan özgürlük ve din tanımları incelendiğinde bu sözcüklerin talep edildiği ve kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, bu sözcükler bağlamında özgürlük ve din kavramlarını bir arada tutan ve bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ortaya koyan birkaç gerekçe şunlar olabilir:

-Dinin kutsallık bağlamında bağlılık istemesi (sınırlandırma) fakat özgürlüğün seçenek sunması.

-Dindarların dinî yaşantı için özgürlük talep etmeleri.

-Kişinin kendi inancından olmayanın özgürlüğünü sınırlandırması.¹⁶

¹⁴ Henry Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, çev. Mukadder Yakupoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2004), 91.

¹⁵ İsaiah Berlin, "Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty", ed. Henry Hardy (Newyork: Oxford University Press, 2002), 10.

¹⁶ Hasan Yücel Başdemir, "İslâm ve Özgürlük: Negatifçi ve Pozitifçi Yaklaşımlar", *Liberal Düşünce* 69 (Kış Bahar 2013), 29-55.

2. İsaiah Berlin ve Özgürlük Anlayışı

İnsanlık tarihi boyunca insanın yaşam şekli, yapılan savaşlar, antlaşmalar, yazılan eserler incelendiğinde özgürlük konusunun her dönem için gündemde olduğu, üzerine tartışıldığı görülmektedir. Yaşadığı dönemde özgürlük kavramı üzerine yoğun çalışmalarda bulunmuş düşünürlerden biri Rus kökenli, Yahudi asıllı, İngiliz vatan-dışı İsaiah Berlin'dir. Berlin, 1909 yılında Rusya'da dünyaya gelmiş, Rusya'da Yahudi karşıtlığının artması üzerine 1921 yılında ailesiyle birlikte İngiltere'ye taşınmıştır. Berlin, önem arz edecek düşünceleriyle bir düşünür olması yanı sıra insan ve toplumla ilişkili problemlere yönelik çalışmalarda bulunmuş liberal bir felsefe ve siyaset bilimcisidir.¹⁷ O, çalışmalarının merkezine değer çoğulculuğu ve negatif özgürlüğü koymaktadır. Kendi döneminde yükselen totalitarizme karşı negatif özgürlüğe dayanan Batı liberalizmini savunmaktadır.¹⁸ Berlin için totalitarizm, çoğulculuğun anti-tezidir. Totalitarizmden dolayı negatif özgürlükten uzaklaşmak düşünsel ve toplumsal problemlere neden olmaktadır.¹⁹ Berlin, dünyanın sorunlarını anlamadığımız sürece kendi sorunlarımızı anlayamayız, çözemeyiz, bu nedenle dünyadaki sorunları göz ardı etmemeliyiz diyerek kişiye sorumluluk yükler. Bu bağlamda Berlin, özgürlüğün ne olduğu ve pratikte nasıl olabileceği üzerine yoğun çalışmalarda bulunmuştur.²⁰

848 | db

Bazı insanlar sorunlarını çözerken dinden ve ahlaktan yana olabilirler.²¹ Ona göre her türlü fikir önemsenmelidir. Hiçbir fikir ihmal edilmemelidir, fikirler üzerine düşünülmelidir; yoksa fikirler güçlenir ve tehlikeli olup sonuçları yıkıcı olabilir. Berlin, profesörlerin, düşünceleriyle ve görüşleriyle ölümcül bir güce sahip olabileceklerini belirtir. Onları durdurabilecek ve silahsızlandırabilecek olan hükümetler ve yasalar değil ancak yine başka profesörler olacaktır.²² Birbiriyle uyumlu olduğunu düşündüğümüz ve bireylerin

¹⁷ Alişan Çapan, *İsaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2015), 1-3.

¹⁸ Armağan Öztürk, "İsaiah Berlin Düşüncesinde Özgürlüğün Sınırları", *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi* 10/2 (Yaz 2017), 162.

¹⁹ Vahap Coşkun, "İsaiah Berlin İle Konuşmalar", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24/41 (2019), 345.

²⁰ Çapan, *İsaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, 11.

²¹ Berlin, "Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty", 66.

²² İsaiah Berlin, "Two Concepts of Liberty", *Liberty: Incorporating Four Essays On Liberty* (Newyork: Oxford University Press, 2002), 167.

geneli tarafından doğru olarak kabul edilen tüm değerlerin uyum içinde olduğu algısının yanlışlığı üzerinde durur.²³ Buna benzer bir görüşe Mill de sahiptir. Mill üzerinde hem fikir olunan bir düşüncenin yanlış, sadece bir kişinin dile getirdiği bir düşüncenin ise hakikat olabileceğini ileri sürer.²⁴ Bu nedenle bir kişinin düşüncesini ifade etmesine ve tartışmasına müsaade edilmesi gerektiğini söyler. Mill'e göre hakikate yol vermemek, hakikati yasaklamak hakikatten bir şeyler eksiltmez. Hakikat, zulüm görse de o hakikat bir gün kendinden hiçbir şey kaybetmeden gün yüzüne çıkacaktır.²⁵ Berlin, dünyanın başlıca sorunlarını anlayıp çözmemiz gerektiğine inanır. Berlin'e göre, başlıca sorunlar çözümlenmediği takdirde bireysel olarak tutum ve eylemlerimiz anlamsız olacaktır.²⁶

İnsanlar yaşamak için birbirlerine ihtiyaç duyarlar, bu nedenle büyük ölçüde birbirlerine bağımlıdırlar ve her insan bir şekilde başkasının yaşamına dokunur, bu dokunuşlar başkalarının hayatlarını hiçbir şekilde engellemeyecek kadar büsbütün özel değildir. Okyanustaki büyük bir balık ile küçük bir balığın özgürlükleri farklıdır. Berlin, doğal özgürlük olarak kabul gören anlayışı kabul görmez. O, doğal özgürlüğün insanın ihtiyaçlarını karşılayamayacağını, sosyal bir kaosa yol açacağını ve dahası güçlülerin güçsüzleri bastıracağını ifade eder. Berlin, özgür olmak denince başkalarının müdahalesine maruz kalmamak olduğunu ifade eder. Müdahale alanları azaldıkça kişinin özgürlük alanı genişler. Peki, insan için özgürlük her zaman öncelikli mi? Yarı çıplak, hasta olan, beslenme yetersizliği çeken insanlar için siyasi haklar ve insan haklarından bahsetmek onlarla alay etmek olur. Özgürlük bu insanlar için bir şey ifade etmez. Bu şekilde nitelendirilen insanların önceliği beslenme, tıbbi yardım ve eğitimidir. Bu bağlamda Mısırlı bir köylü ile sanatçıların ve milyonerlerin özgürlükleri ya da özgürlük talepleri aynı olabilir mi? Berlin, insanların özgürlük anlayışlarının içinde buldukları şartlara göre değişebileceğini öne sürer. Berlin'e göre Batılı liberallerin vicdanlarını rahatsız eden bir durum bulunmaktadır. Onları rahatsız eden durum, özgürlüğün sosyal ve ekonomik şartlara göre değişmesi değildir. Onları daha çok rahatsız eden, azınlık tarafından çoğunluğun sömürülmesinin kabul edilmesi ya da bu duruma kayıtsız

²³ Çapan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, 11.

²⁴ John Stuart Mill, *Özgürlük Üzerine*, çev. Berkay Bakırcı (İstanbul: Kutu Yayınları, 2019), 31-32.

²⁵ Mill, *Özgürlük Üzerine*, 43.

²⁶ Berlin, *Two Concepts of Liberty*, 167.

kalınması durumudur. Bazılarının özgürlüklerini elde etmeleri ancak başkalarının özgürlüklerini sınırlandırmaları ile olur, anlayışı/kabulü vardır. Peki, bu anlayışı destekleyen bir ilke mevcut mudur? Eğer özgürlük kutsal ve dokunulmaz olarak kabul ediliyorsa bu çelişki olmaz mı? Berlin'e göre bu elbette bir çelişkidir ve bu gerekçe ile bu ilke kabul edilemez. Berlin; kendisinin, sınıfının ya da ulusunun özgürlüğünü başka insanların sefaletine bağlı olma durumunu adaletsizlik ve gayri ahlaki olarak görür ve şu düşünceleri ileri sürer: Görünürde olan eşitsizlik ve sefalet için kendi özgürlüğümden kısmen ya da tamamen fedakârlık edebilirim. Bunu isteyerek ve özgür olarak yapabilirim. Hemcinslerimin sevgisi, eşitliği, adaleti ve özgürlüğü için vazgeçebileceğim şey özgürlüktür. Eğer bu gibi durumlarda fedakârlık yapmazsam kendimi suçlu hissedebilirim. Berlin'e göre mutlak bir şekilde özgür olmak kabul edilemez, bir yere kadar özgür olma durumumuz bulunmaktadır. Özgürlükten geri kalanını korumak için özgürlüğümüzün bir kısmından vazgeçmeliyiz. Hepsinden vazgeçmek, toptan kendimizi feda etmek, bizi yıkıma uğratabilir. Bunu göze almak zordur. Öyleyse bunun asgarîsi ya da standardı ne olabilir? Özgürlükten vazgeçme durumunda özü tehlikeye sokma durumumuz bulunmaktadır. Bu öz nedir? Özgürlük ile ilişkili bitmez, tükenmez bu tarz sorular her zaman tartışma konusu olmaya devam edecektir.²⁷

850 | db

Özgürlük kavramıyla ilişkili olarak iki kavram, onun siyaset felsefesinde yer edinmiştir. Bunlar **'itaat ve cebir'**dir. Bu çerçevede Berlin aşağıdaki sorulara çözüm arar:

-“Niçin kendi istediğim gibi yaşamamalıyım?”

-“Ben, başka bir kimseye niçin itaat etmeliyim?”

- “Kim tarafından, nereye kadar, neyin adına ve neyin uğruna?”

-“İtaat etmek zorunda mıyım?”

-“Eğer itaat etmezsem, (buna) zorlanabilir miyim?”²⁸

Berlin, iyilik ve mutluluk gibi insanlık tarihinin bilinen noktasından günümüze kadar ahlak filozofları tarafından özgürlük kavramının tanımının yapıldığını ifade eder ve yapılan tanımlardan sadece ikisini seçer ve seçtiği iki özgürlük tanımını anlamlandırmayı

²⁷ Berlin, Two Concepts of Liberty, 171-173.

²⁸ Berlin, Two Concepts of Liberty, 168.

amaçlar. Bunları *negatif özgürlük* ve *pozitif özgürlük* olarak adlandırır.²⁹

3. Negatif Özgürlük ve Pozitif Özgürlük Arasında Din

Özgürlük üzerine yazılan eserler genel olarak ele alınıp incelendiğinde 1958 yılında Berlin tarafından kaleme alınan “Two Concepts of Liberty” Türkçe çevirisiyle “İki Özgürlük Kavramı” adlı makalenin yazıldığı günden günümüze kadar üzerine en çok düşünülmüş, tartışılmış ve atıflar yapılmış bir metin olduğu bilinmektedir.³⁰ Berlin bu makalesinde din sözcüğünü sadece iki yerde kullanır. Birinde Benjamin Constant’ın özgürlük düşüncesine atıfta bulunur ve şöyle der: “Benjamin Constant en azından din, kanaat, ifade ve mülkiyet özgürlüğünün keyfi müdahalelere karşı güvence altında olması gerektiğini ifade etmişti.”³¹ Bir diğeri ise “Kişisel ilişkiler alanının kendi başına kutsal bir şey olduğuna ilişkin mahremiyet fikrinin dinî kökleri söz konusu olduğunda, gelişmiş anlamında bu Rönesans veya Reformasyon’dan pek de eski olmayan bir özgürlük anlayışından kaynaklanır. Onun gerilemesi bir uygarlığın, bütün bir ahlâkî sistemin, ölümü demek olurdu.”³² İkinci kullanımında dini, mahremiyet ve kutsallıkla ilişkilendirmiş olsa da dolaylı olarak dini, din özgürlüğü ile ilişkilendirip dini özgürlüklerin güvence altına alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Berlin’in özgürlük anlayışı olan negatif ve pozitif özgürlük arasına dini yerleştirmede yaşanan problemi tanımlayabilmek ve basit bir dil ile aktarabilmek amacıyla bir örnek olaydan hareket etmek faydalı olacaktır. Bir misyoner grup düşünelim. Belli bir dini inanın yaygın olduğu bir toplumda bu misyoner grup (Bu grup semavi bir din grubu ya da yeni bir dini hareket grubu olabilir) kendi inancını gereği inancının mesajını topluma tebliğ etmek, faaliyetlerde bulunmak isteyebilir. Müdahale edilmemesini düşünüyorsak burada bu misyoner gruba negatif özgürlük hakkı vermiş oluruz. Misyoner grup, tebliğ etmek istedikleri mesajın toplumun yaygın olan inancına ters olduğunu, inanışlarının buyurduğu faaliyetleri toplum içinde sergilediklerinde tepki alacaklarını düşünüp pozitif özgürlük isteyebilir. Bu örnekten yola çıkarak kısaca negatif ve pozitif özgür-

²⁹ Berlin, *Two Concepts of Liberty*, 168-169.

³⁰ Çapan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, 140.

³¹ Berlin, *Two Concepts of Liberty*, 173.

³² Berlin, *Two Concepts of Liberty*, 176.

lügen tanımlamak mümkündür. Negatif özgürlük “bir şeyden özgür olma” (insan, geleneksel toplum anlayışı, yaygın din anlayışı, toplumun belirlenimleri, devlet, yasalar, kurumlar vb.) durumu ya da müdahale edilmeme olarak tanımlanabilir. Pozitif özgürlük ise tanımlanan yaygın negatif özgürlük sınırları dışında “bir şeye özgür olma” olarak görülebilir. Devlettten, dinden, gelenekten, toplumdan, yasalardan, kurumlardan vb. özgürlük talebinde bulunulmasıdır.

Özgürlük düşüncesi hem pozitif hem de negatif yönleri olan bir kavram olarak ortaya konuyor olsa da birçok yazarın ve araştırmacının eğilimi negatif yaklaşım kısmında yoğunlaşmaktadır.³³ Bir neslin modern siyasal söylemleri arasında önemsenmiş tartışma konularından birinin pozitif ve negatif özgürlük ayrımı olduğuna işaret etmek gerekir. Özgürlük kavramının negatif ve pozitif özgürlük olarak ayrımını bir kompozisyon olarak ilk kez, İngiliz filozof Thomas Hill Green ortaya koymuştur.³⁴ Green’in bir pozitif özgürlük yanlısı olduğuna dair yaygın görüşler mevcut olsa da yaptığı çalışmada tam olarak pozitif özgürlüğü savunduğu mu yoksa negatif ve pozitif özgürlük ayrımının anlamsızlığını mı ifade etmeye çalıştığı tartışma konusu olmuştur.³⁵ Pozitif özgürlük kavramı da negatif özgürlük kavramı da liberal gelenek içinde yer edinmiştir. Liberalizmin geleneğinde ve gelişiminde pozitif özgürlük yer alsada genel bir ifadeyle liberalizmin özgürlük anlayışında negatif özgürlük anlayışı kendini göstermektedir. Müdahale edilmemek anlayışı vardır. Klasik liberal özgürlük anlayışı denilince akla gelen devletin tutumuna karşı ileri sürülen özgürlükler anlayışdır. Negatif özgürlük ve pozitif özgürlüğü en basit ve anlaşılır olarak şu şekilde tanımlayabiliriz: “...-den özgürlük” ve “...-e özgürlük”. “-den özgürlük” kavramıyla negatif özgürlük açıklanabilir. Anlatılmak istenen hayatımıza dokunan her şeyden özgür olmaktır. Diğer kavramda ise özgürlük talebi sonucu bir bireyin ya da kurumun, örneğin devletin, diğer bir bireye çeşitli hakları ve özgürlükleri sağlaması söz konusudur. Green, negatif özgürlük anlayışının yetersiz kaldığını söyleyerek pozitif özgürlüğe yükleme yapar. Pozitif özgürlüğü aşkın bir

³³ Clark Lee Allen, *Economic Liberty and Public Policy*, ed. Robert Smith - T.De Vyner (Durham: Duke University Press, 1966), 3.

³⁴ Robert Young, *Personal Autonomy: Beyond Negative and Positive Liberty* (Taylor & Francis, 2017), 28.

³⁵ Thomas Hill Green, “Siyasal Boyun Eğme Yükünün İlkeleri Üstüne Derslerden Seçme Parçalar”, çev. Oğuz Onaran, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, ed. Mete Tunçay (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2015), 169-204.

amaç doğrultusunda yeniden şekillendirmeye çalışır. Devletçi bir ruh katmayı amaçlar.³⁶

3.1. Negatif Özgürlük

Hiçbir kimsenin ya da grubun, kimseye müdahale etmemesi olarak tanımlanabilir.³⁷ Negatif özgürlük, bireyin davranışlarına hiçbir şekilde engel olmamak demektir. Aynı zamanda, Berlin'e göre negatif özgürlük, bireyin istediği her şeyi yapabilmesi demek de değildir. Çünkü bu düşüncenin doğuracağı sakıncalı durumlar vardır. Aslında tam olarak negatif özgürlük; bireyin kendisine sunulan seçeneklere ulaşılabilirliği ya da engellenmemeyi ifade etmektedir. Negatif özgürlük, "bir şeyden özgür olma" olarak düşünülebilir. Daha çok bireyin devlet ya da toplum kuralları karşısında özgür olma durumu olarak da açıklanabilir.³⁸ *Bir şeyden özgür olma*, denince "şey" olan zamir yerine insan, geleneksel anlayışlar, yaygın olan dini anlayışlar, devlet, yasalar, kurumlar vb. gelebilir. Yaygın bir inancın olduğu bir toplumda toplumsal kurallar oluşturulurken din göz ardı edilemez. Ahlak kuralları daha çok dinden beslenir.

Toplumun yönetimini üstlenen devlet, hükümetler ve diğer kurumlar da toplumun inancını göz ardı edemez. Dinin kutsal olma durumu ve kendi inancının doğru ve yegâne oluşunun kabulü bireyler ve toplum için katı kurallara dönüşebilir.³⁹ Mill'e göre, hoşgörünün en çok kabul edildiği toplumlarda bile dindar bir insanın başka bir dine karşı hoşgörülü olmadığı görülebilmektedir. "Hoş görüyorum ama şu şartla..."⁴⁰ şeklinde cümleler mevcuttur. Negatif özgürlük babında düşünüldüğünde toplum ya da devlet hangi düşünceye, hangi davranışa ne derece özgürlük tanıyacağını yasalar ya da yazılı olmayan kurallarla az çok belirler. Çünkü bazen farklı bir inançtan ziyade toplumda yaygın olan inancın içinden çıkan mezhepler, tarikatlar, cemaatler, ekoller, farklı inanç ifadeleri ve ritüeller dahi engellenebilmektedir. Müdahale ne kadar az olursa negatif özgürlük alanı o kadar geniş olur. Berlin'e göre negatif özgürlük için engellenmeme şartı vardır fakat mutlak bir özgürlüğe sahip olmamız söz konusu olamaz. Biz başkaları için özgürlüğümüzden, başkaları

³⁶ Yavuz Selim Erfidan, "İki Özgürlük Anlayışı ve Thomas Hill Green'in Pozitif Özgürlüğe Etkisi", *Liberal Düşünce Dergisi* 26/102 (18 Haziran 2021), 59-53.

³⁷ Berlin, *Two Concepts of Liberty*, 169.

³⁸ Çapan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, 19.

³⁹ Mill, *Özgürlük Üzerine*, 19-20.

⁴⁰ Mill, *Özgürlük Üzerine*, 21.

da bizim için özgürlüğünden feragat eder. Özgürlük için bu gereklidir. Berlin'e göre bu durum için birkaç soru sorulabilir: Peki bunun asgarisi ne olmalıdır? Standart olan nedir? Peki, özgürlükten yapılan fedakârlık insanın özünü ne derece etkileyecektir. Berlin, bu tartışmalı sorulara hiçbir zaman çözüm bulanamayacağını belirtir.⁴¹ Berlin'e göre negatif özgürlük anlayışının temelinde başta toplum olmak üzere devlet de bulunmaktadır. Bireyin toplumun baskısına, devletin fiziki ve hukuki müdahalelerine maruz kalınmaması durumu olarak negatif özgürlük sunulabilir. Negatif özgürlük, sınırlarının çizilmesi zor olan bir alandır.⁴² Bu nedenle negatif özgürlük, daha çok bireyin ne kadar müdahalelerden arındığı, hangi alanlarda bireye müdahale edilmediği, kişinin kendi kendisinin efendisi olduğu yapay alanı temsil etmektedir.⁴³ Dini bir görüş, dini bir hareket, dini bir ibadet ya da dini bir ritüel engellendiği zaman toplumda kaoslar oluşabilir. Bu gerekçe ile müdahale noktasında dikkatli olmak gereklidir. "Müdahalenin sınırı ne olmalıdır, negatif özgürlük sınırı nereye kadar olabilir?" sorularına cevap aranırken ince bir çizgi bulunmaktadır. Hakikatleri gizlemek ya da engellemek mümkün olmamaktadır. İnançlar, her birey ve her toplum için kutsaldır. Negatif özgürlükler ya da literatürdeki diğer kullanımıyla klasik (tabii, doğal) özgürlükler insan olmak vasfıyla tüm bireylerin cinsiyet, ırk, din ve dil farkı gözetilmeksizin sahip oldukları özgürlüklerdir.⁴⁴ Berlin'e göre kötülüklerin yapılmaması için özgürlüğün sınırlandırılması, bireysel özgürlüğün siyasi ideal olarak tartışılması, yönetimin yokluğunun kabul edilip olmaması gibi problemler negatif özgürlük için söz konusudur.⁴⁵ Net ifadelerle tanımlanamayan ve karmaşık bir yapıya sahip olan negatif özgürlük kavramı Berlin için dikkatle incelenmesi gereken bir konudur. Çünkü negatif özgürlük farklı olmakla birlikte çelişkili özgürlükleri ifade etmektedir.⁴⁶

⁴¹ Berlin, *Two Concepts of Liberty*, 173.

⁴² Çapan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, 160.

⁴³ Çapan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, 152.

⁴⁴ Aktan, *Demokrasi ve Piyasa Ekonomisi Yönünden Türkiye Dünyanın Neresinde*, 28.

⁴⁵ Berlin, *Two Concepts of Liberty*, 175-176.

⁴⁶ Arif Akbaş, "İsaiah Berlin ve Düşüncelerin Yorumu", *Akademik MATBUBAT*, 7/2 (2023), 175-190.

3.2. Pozitif Özgürlük

Berlin'e göre özgürlük sözcüğünün pozitif anlamı *kişinin kendisinin efendisi olma* arzusu ile ilişkilidir. Yaşamıma ve kararlarıma dair gücün sadece bana ait olmasını, harici bir gücün kararlarımın üzerinde etkili olmaması durumu olarak ifade edilebilir. Kişinin kendi eylemlerinin öznesi olma durumu ve hiçbir şekilde nesne olmama durumudur. Kendime ait nedenler ve kendime ait amaçlar doğrultusunda bana ait sonuçlar isterim. Kendim olma, başkasının istediği biri olmama durumudur.⁴⁷ Pozitif özgürlük ile birey kendisi için özgürlük ister. Din çerçevesinden bakıldığında kişinin kendi inancı, ibadetleri ya da ritüelleri için toplumdan, devletten veya yaygın olan bir inançtan, tarikattan, cemaatten ya da herhangi bir kurumdan özgürlük talep etmesidir. Kişi bu gibi talepler ile yaşamına mana ya da anlam katmak ister. Pozitif özgürlük daha çok kişinin kendi kimliğini inşa etmesi gibi durumlarda ortaya çıkar. Kişi kendini gerçekleştirmek için bir partiye, bir dini gruba, bir harekete katılım sağlayabilir. Bu süreçte kendisine müdahale edebilecek şeylere karşı özgürlük talep eder. Kısacası bu durum "kendimin efendisiyim"⁴⁸ metaforunun bireyde anlam bulmuş şeklidir. Berlin'e göre pozitif özgürlük kısaca "özgürce kendine yapma" şeklinde kısaltılabilir.⁴⁹ Pozitif özgürlükte şöyle bir durum söz konusudur: Birey, kendisi için yani "ben" için düşünür, karar verir ve eylemlerini o doğrultuda gerçekleştirmeye çalışır. Fakat birey düşüncelerinin kendine ait olduğunu düşünerek "ben" için yaptığını sanıp başkalarının amaçlarına hizmet edip başkalarının "ben"lerinin gerçekleşmesi için kendi özgürlüğünden vazgeçtiğinin farkında değilse bu özgürlük anlayışı başkaları tarafından kullanılıyor demektir. Aynı zamanda şöyle bir durum da söz konusu olabilir. Birey kendisi için iyi olanı bilmiyorsa, farklı bir fikir, sınıf, inanç, parti ya da devlet kişi için bir "ben" olarak düşünülür. "Ben"; "gerçek ben" ya da "üst ben" olarak algılanır. Onların istekleri kendi isteği yani "ben"ın isteği gibi düşünülür ve eylemler bu istekle gerçekleştirilebilir.⁵⁰ Pozitif özgürlüğün çekirdeğini kişinin kendi hür iradesiyle ve kendine özgü akılcı yöntemlerle kendi kimliğini bulma, kendini gerçekleştirme durumunu oluşturur.

⁴⁷ Berlin, Two Concepts of Liberty, 178.

⁴⁸ Berlin, Two Concepts of Liberty, 179.

⁴⁹ Çapan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, 19.

⁵⁰ Berlin, Two Concepts of Liberty, 55.

Berlin'e göre pozitif özgürlüklerin temelinde metafizik akılcı yaklaşımlar yer alır ve bazen bu yaklaşımlar savaşılmaması gereken düşmanlara dönüşebilmektedir.⁵¹ Devlet, din ve toplum gibi kavramlar gücü elde etmek için kullanılır.⁵² Berlin'e göre devlete pozitif özgürlük için görev yüklenirse devlet totaliter bir yapıya dönüşür ve dahası elde ettiği bu totaliter eğilimi özgürlük adına sergileyebilir.⁵³ Pozitif özgürlük anlayışı, akıl tarafından pozitif öğretiler olarak algılanır. Bu öğretiler birbirlerine karşıt olmakla beraber milliyetçi, komünist, otoriter ve totaliter gibi ideolojilerin ve inançların merkezini oluşturmaktadır.⁵⁴ Birey, siyasi bir parti ya da kilisenin verdiği kararın doğru bir karar olduğunu düşünerek eyleme geçer, partinin ya da kilisenin amacını kendi amacı gibi görür. Böylece birey, benliğini gerçekleştirmek isterken üst benliğe itaat etme sürecini yaşar. Örneğin Marx'ın çalışmalarında üst kimlik partidir. Partinin bireyin özgürlüğü için en uygun tercihleri yaptığı düşünülür. Stalin, partisini insan ruhunu şekillendiren mühendisler olarak görür.⁵⁵ "Sizin hakikî duygularınızı ifade ediyorum, siz ne istediğinizi bildiğinizi sanabilirsiniz, fakat ben, Führer, biz, Parti Merkez Komitesi, sizi sizden daha iyi biliyoruz; eğer siz gerçek ihtiyaçlarınızı fark etmiş olsaydınız bizden onları isterdiniz, ama biz, siz onları istemeden size sağlıyoruz."⁵⁶ Sonuç itibarıyla, amaçlar doğrultusunda farklı ve fazladan özgürlük isteyen pozitif özgürlük kavramı, tarihsel gerçekçilik boyutu incelendiğinde yıkıcı saptırmalara ve sonuçlara neden olduğu görülecektir.⁵⁷

856 | db

Din için de benzer durum söz konusu olabilir. Din, üst kimlik olarak kabul edilebilir. Kişi; dinin, tarikatın, mezhebin, cemaatin kendi özgürlüğü için en uygun olanı düşündüğünü düşünebilir. Kişi üst benliğini özgürce kazanıp özgür olduğuna inanıyorsa problem olmayabilir fakat kişi kendi özgürlüğünü üst kimlik olarak belirlediği konuma kaptırmışsa özgürlüğünden yoksunluk yaşıyor ya da özgürlüğünü kaybetmiş de olabilir. Üst kimlik kazandırma konumuna sahip olan kavramlar bireylerin kazandığı pozitif özgürlükler

⁵¹ Çapan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, 161.

⁵² Berlin, *Two Concepts of Liberty*, 159.

⁵³ İsaiah Berlin, *Isaiah Berlin ile Konuşmalar*, çev. Zeynel Abidin Kılınc (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 55.

⁵⁴ Çapan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, 171.

⁵⁵ Çapan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, 20.

⁵⁶ Berlin, *Two Concepts of Liberty*, 55.

⁵⁷ Çapan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, 20-21.

ile olumsuz sonuçlar doğurabilirler. Örneğin bir cemaat, tarikat ya da dini hareket elde ettiği pozitif özgürlüklerle toplumun yaygın inancına ters düşebilecek pozisyonlara gelebilir, kaos yaratabilir. Amerika'daki David Koresh Hareketi ve Türkiye'deki FETÖ darbe girişimi buna örnek gösterilebilir. Kısaca, bireylerin talep ettiği pozitif özgürlüklerden faydalanarak bir konuma gelen (üst kimlik kazandırma konumunda olan) din, negatif özgürlükleri sınırlandırma pozisyonuna geçebilir.

Berlin, makalesinde ve çalışmalarında özgürlük kuramı bağlamında din olgusuna pek değinmemiştir. Özgürlük konusunda Berlin ile benzer görüşlere sahip olan Mill'e göre ahlaki ilkeler ve davranışlar, din ile belirlenir. Bu sebeple dinler insan hayatına müdahil olurlar. Yetkiler arttıkça özgürlüklerin sınırlandırılması mümkün olduğu gibi yetkiler azaldıkça özgürlüklerin artması da mümkündür. Bu nedenle yetkilerin sınırlandırılma ölçüsü, özgürlük konusunda önem arz etmektedir. Tarihte ya da günümüzde dini özgürlüğe karşı çıkanlar kendi dinleri söz konusu olduğunda kendi dinlerine karşı takınılan olumsuz düşüncelerin yasaklanmasını isterler ve sorumluların cezalandırılmaları için çabalarlar.⁵⁸ Bu bağlamıyla pozitif özgürlük, düşünce ve inançlara fazladan özgürlük verilmesi ya da düşünce ve inançlara ters düşenin yasaklanmasıdır, denilebilir.

4. Negatif ve Pozitif Özgürlüğün Somut ve Güncel Karşılığı

Özgürlük ve din kavramlarının sadece soyut kavramlar gibi üzerinde düşünüldüğü ve tartışıldığı bazı çalışmalarda görülmekte fakat realitede öyle olmadığı, tecrübesi ve tezahürü somut olarak görülen kavramlar olduğu anlaşılmaktadır. Tarihte yaşanmış iki olaydan örnek vermek, negatif ve pozitif özgürlük arasında dininin konumunun daha anlaşılır kılınmasını sağlayacaktır. Türkiye'nin yakın tarihine bakıldığında devlet, hükümet, ideoloji ya da yönetim olmak üzere bunlardan birinin ya da birkaçının etkisiyle bazı kavramlar (laiklik, sekülerizm, şeriat vb.) ileri sürülerek Türkiye'de başörtü yasağı anti-tez olarak uygulanmıştır. Kamuda çalışan kadınların ve eğitim gören kız öğrencilerin kamuya açık yerlerde ve eğitim kurumlarında başörtü takmaları yasaklanmıştır. Böyle bir müdahale negatif özgürlükler çerçevesinde değerlendirildiğinde olumsuz etki yapmış, kişinin dini yaşantısına müdahale olarak kabul

⁵⁸ Mill, *Özgürlük Üzerine*, 26-27.

görülmüştür. O dönemlerde, başörtü yasağına rağmen başörtü takmak isteyen kadınların, kız öğrencilerin ve destekçilerin talepleri pozitif özgürlük talebi olarak kabul edilebilir. Yaşanmış ikinci bir örnek ise İran'a aittir. İran'da devlet yönetimi tarafından kamu alanlarında kadınlara başörtü takma zorunluluğu tez olarak getirilmiştir. Dahası bu yasaklardan ötürü Mahsa Amini isimli şahıs zorunlu başörtüsü uygulamasına ilişkin kontrollerde gözaltına alındıktan sonra ahlak polislerinin uyguladığı şiddet sebebiyle 16 Eylül 2022 tarihinde hayatını kaybetmiş ve bu olay sonrası ülke genelinde şiddet olaylarının baş gösterdiği büyük gösteriler olmuştur.⁵⁹ İran yönetiminde bu yasağı meşrulaştıran dindir. Kadınların başörtüsüz sokağa çıkamamaları negatif özgürlüğe müdahale olarak kabul edilebilir. Bu yasağın var olduğu süreçte kadınların başörtüsüz olarak kamusal alanlarda görünme talebi pozitif özgürlük talebi olarak kabul görülebilir. İki örnek karşılaştırıldığında Türkiye'de dini yaşantıya müdahale olarak algılanan 'başörtü yasağı'; İran'da ise kamusal alanda kadınların 'başörtüsüz bulunma yasağı' negatif özgürlüğü olumsuz etkilemiştir. Bu iki örnekte dikkat çeken ise şudur: Türkiye'deki yasak, dini yaşantıyı negatif özgürlükten yoksun bırakırken İran'da din, negatif özgürlüğü sınırlandıran olarak özne olan, meşru kıldır. Her iki örneğin İslam ile ilişkili olması, bu durumların spesifik olarak algılanıp sadece İslam'a özgü olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Yukarıda verilen iki örneğin aynı din ile ilişkili olması konunun tartışılabilmesi ve anlaşılabilmesi içindir. Aksi takdirde insanlık tarihinde farklı dinlerle ilişkili sayısızca benzer örnekler bulunabilir. Çünkü dinler belli zamanlarda bazı toplumlarda özgürlükleri sınırlarken bazen de aksi şekilde özgürlük talep eder. Konuyla ilişkili diğer farklı bir durum ise şudur: Negatif özgürlüğün sınırlandığı yerde pozitif özgürlük kendini gösterir. Bu nedenle de negatif özgürlük ile pozitif özgürlük iç içe geçen iki kavramdır. Net ifadelerle ayırmak mümkün gözükmemektedir. Berlin'in söylemleri de bu yöndedir. İnsanlık tarihi incelendiğinde kanlı savaşların çoğu dinler ya da mezhepler adına yapılmış savaşlar olduğu görülür. Sanayi toplumlarından önce yapılan savaşların gerekçeleri arasında din ön planda iken sanayi toplumlarından sonra bu bir nebze değişmiş olsa da devletler kendi halkının yaygın olarak benimsedikleri dini göz ardı edememektedirler. Günümüzde devletler, bloklaşmalarda ülke menfaatlerini ön planda tutsalar da dinler

⁵⁹ Haberler.com, *Mahsa Amini Kimdir?* (Erişim 09 Aralık 2023).

halen önem arz etmektedir. Berlin'e göre "Faydacılar, dine, sezgisel ve kanıtlanamaz gerçeklere olan inanca ve bunların dogmatik sonuçlarına saldırdılar."⁶⁰ Küresel çerçevede bazı toplumların özgürlüklerini hissettikleri, bazı toplumların ise özgürlükten yoksun oldukları aşikârdır. Bu bağlamda negatif ve pozitif özgürlükler, küresel bağlamda da dikkat çeken kavramlardır. Buna güncel olarak İsrail-Filistin arasındaki gerginlik örnek verilebilir. İnsan yaşamının önemsenmediği, çocukların öldürüldüğü bir savaşta negatif özgürlükler arasında en temel hak olan yaşama hakkının ihlal edilmesi ve diğer taraftan pozitif özgürlük anlayışı ile yaptıklarını başka gerekçeler yanında inançları doğrultusunda meşrulaştırmak isteyen bir devlet zihniyeti bulunmaktadır. Kitlesele haberleşme ve sosyal medya araçları yardımıyla hemen hemen bütün dünyanın bu savaştan haberdar olduğunu söyleyebiliriz. Bu savaşa sessiz kalanlar, göz kapayanlar olduğu gibi etnik ayırım olmaksızın farklı inanç, ırk ve renklerden özgürlük çağrısında bulunan insanlar da olmuştur. Bu sesler arasında "Filistin'e özgürlük", "Yaşama özgürlüğü" talep edilmektedir. Özgürlüğü talep etmek pozitif özgürlük olarak değerlendirilse de insanın yaşama hakkı negatif haklar arasında en temel hak olduğu bilinmelidir ve insan yaşamına müdahale edilmemelidir. İnsan, hemcinsleri gibi, sadece ve sadece insan olduğu için yüzünün her noktasında yaşama hakkı özgürlüğüne sahip olması gerektiği genel olarak düşünülmektedir fakat geçmişte olduğu gibi günümüzde de pratikte problemler görülmektedir. İnsanın yaşama hakkının elinden alındığı ve dahası dünyada yaşananlardan habersiz olan çocukların öldürüldüğü bir tabloda din-özgürlük ilişkisi bağlamında pek çok şey söylenebilir. İnsan için de din için de değerli olan savaş değil barıştır. Öldürmek değil, yaşatmaktır. Üzmek değil, mutlu etmektir. Değerleri yıkmak değil, değerli kılmaktır. Berlin değerlerin çeşitliliğini benimseyen bir düşünürdür. Yaşanan deneyimler, sahip olunan farklı inanç sistemleri ve farklı kültürler değerlerin çeşitliliğini oluşturan öğelerdir. Farklı değerler bireyler ve toplumlar için zenginlik olarak görülmelidir. Negatif özgürlük (başkalarının müdahalesinden özgür olmak), değerler çeşitliliğinin bir sonucudur.⁶¹ Ayrıca Berlin göre "Evrensel değerler vardır. Bu insanoğluna dair ampirik bir olgudur. Birçok yerde ve durumda, neredeyse her dönemde, insanların çok büyük çoğunluğunun, gerek bi-

⁶⁰ Berlin, Two Concepts of Liberty, 202.

⁶¹ Akbaş, "İsaiah Berlin ve Düşüncelerin Yorumu", 281.

*linçli ve açıktan olsun, gerek davranışlarında, tavırlarında ve eylemlerinde ortaya konulmuş olsun bilfiil ortak olduğu değerler vardır.*⁶² Ancak Berlin, dünyanın tek bir fikre indirgenemeyeceğini de “Tilki ve Kedi” masalı üzerinden sembolize ederek savunur.⁶³ Çünkü insanlar, gruplar ve toplumlar değerler yaratıcısıdır. Berlin’in savunucusu olduğu değerler çoğulculuğu etnik, dini, kültürel ve ideolojik çeşitliliği hoşgörülü bir şekilde kabul görmeyi ve farklılıkları olumlu bir bakış ile değerlendirmeyi amaçlar.⁶⁴ Bu çerçevede din bağlamında dinler özgür kılmalı, dini yaşantılara özgürlük sunulmalı sonucuna varılabilir fakat Berlin’in özgürlük anlayışına göre bu tabloya ulaşmak zor görülmektedir.

İki özgürlük kavramı tarihsel gelişimde farklı yönlerde gelişti ve günümüze geldiğinde doğrudan çatışmaya ulaştı. Berlin’e göre her iki görüş de doğallığa sahiptir fakat “pozitif” özgürlük siyasi istismara daha açıktır. Çünkü var olan bir eğilime göre insanların kararlarının (doğruları) kolektif kavramlarla özdeşleştiği tespit edilmiştir. Bu sebeple yüksek aklın, devletin veya dinin biçimi bu özgürlükler alanıyla belirlenmektedir.⁶⁵

860 | db

Sonuç

Bu çalışmada Isaiah Berlin’in “The Concepts Of Liberty” makalesinden hareketle negatif ve pozitif özgürlük arasında dinin konumu tartışılmıştır. Berlin, negatif özgürlük fikrini daha çok benimser. Berlin’e göre negatif özgürlük anlayışı “bir şeyden özgür olmak” iken pozitif özgürlük anlayışı “bir şeye özgür olmak” demektir. Bu çalışmada şey zamiri yerine din konulmuş ve iki özgürlük arasında din konumlandırılmaya çalışılmıştır. Negatif özgürlük “müdahale edilmeme” iken pozitif özgürlük “özgürlük talebi” olarak düşünülebilir. Din, iki özgürlük arasında negatif özgürlük bağlamında dini yaşantıya müdahale edilmemesi ya da dinin özgürlüğe engel olmaması olarak; pozitif özgürlük bağlamında ise negatif özgürlükler dışında dini düşünce ve dini yaşantı için özgürlük talebi şeklinde konumlandırılabilir. Bu bağlamlarda iki özgürlük arasında dini konumlandırma işlemi örnekler ve açıklamalar doğrultusunda yapılmıştır.

⁶² Berlin, *Isaiah Berlin ile Konuşmalar*, 52.

⁶³ Isaiah Berlin, *The Hedgehog and the Fox An Essay on Tolstoy's View of History*, ed. Michael Ignatieff (Princeton University Press: Princeton University Press, 2013), 1-144.

⁶⁴ Akbaş, “İsaiah Berlin ve Düşüncelerin Yorumu”, 281.

⁶⁵ Akbaş, “İsaiah Berlin ve Düşüncelerin Yorumu”, 175.

Berlin'e göre negatif özgürlüğü ve pozitif özgürlüğü net ifadelerle ayırmak mümkün değildir. Bu ifadeler doğrultusunda negatif ve pozitif özgürlükler arasında dini konumlandırmak da mümkün gözükmemektedir. Ancak negatif özgürlüklerin sınırlandırıldığı ve negatif özgürlüklere müdahale edildiği durumlarda pozitif özgürlük talepleri kendini belirginleştirir. Örneğin dini yaşantıya müdahale edilme durumunda, negatif özgürlüğün kısıtlandığı düşünüldüğünde, dini yaşantı için talep edilen özgürlük pozitif özgürlük anlayışı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Her ne kadar negatif ve pozitif özgürlüklerin birbirine yakın kavramlar olduğu söylene de tarihsel süreç bazen bu kavramların birbirleriyle çatışmaya girecek kadar farklı olduğunu göstermiştir. Negatif özgürlüklere müdahale edildiği durumlarda pozitif özgürlük talebi kendini gösterir. Berlin'in negatif ve pozitif olarak iki temel başlıkta ele aldığı özgürlükleri tam olarak birbirinden ayırmanın mümkün olmayacağını da açıklar. Özgürlükler nasıl ve hangi şekilde yorumlanırsa yorumlansın her ifade şekli mutlaka negatif özgürlük barındıracaktır. Negatif ve pozitif özgürlüklerin tam olarak net ifadelerle birbirinden ayrıştırılmadığı bir pozisyonda özgürlük ile ilişkili bir kavram olan din de konum olarak kendine bir yer bulamayacak, dinin konumu negatif ve pozitif özgürlük arasında bir problem olarak kalacaktır.

Modern öncesi dönemlerde pozitif özgürlük anlayışı kendini daha çok hissettirirken sonuçları arasında kanlı savaşların olduğu söylenebilir. Coğrafi keşifler, Rönesans, Reformlar, Aydınlanma, Fransız İhtilali, Modernizm vb. olgular negatif özgürlüğün varoluş sürecini sağlamış ve gelişimine katkıda bulunmuştur. Klasik liberalizm pozitif özgürlüğü talep etse de desteğini ve gelişimini negatif özgürlük üzerinden yürütmektedir. Din geçmişte olduğu gibi özgürlük-din ilişkisi çerçevesinde, negatif özgürlük ile pozitif özgürlük arasında kimi zaman negatif özgürlükler çerçevesinde konumlanırken kimi zaman da pozitif özgürlük talebiyle konumlanacaktır. Ancak bu konum daha çok bir çatışma zemini, bir problem olarak kendini hissettirecektir.

Kaynakça

- Akbaş, Arif. "İsaiah Berlin ve Düşüncelerin Yorumu". *Akademik MATBU-BAT*, <http://dergipark.gov.tr/matbuat> 7/2 (2023), 275-290.
- Aktan, Coşkun Can. *Demokrasi ve Piyasa Ekonomisi Yönünden Türkiye Dünyanın Neresinde*. Araştırma Raporları. İzmir: Ege Genç İş Adamları Derneği, 1997. Ege Genç İş Adamları Derneği. <https://www.egiad.org.tr/wp-content/uploads/arastirma-raporlari/turkiye-dunyanin-neresinde-96.pdf>
- Allen, Clark Lee. *Economic Liberty and Public Policy*. ed. Robert Smith - T.De Vyner. Durham: Duke University Press, 1966.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lügati: Misalli Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.
- Başdemir, Hasan Yücel. "İslâm ve Özgürlük: Negatifçi ve Pozitifçi Yaklaşımlar". *Liberal Düşünce* 69 (Kış Bahar 2013), 29-55.
- Bergson, Henry. *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*. çev. Mukadder Yakupoğlu. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2004.
- Berlin, İsaiah. *Isaiah Berlin ile Konuşmalar*. çev. Zeynel Abidin Kılınç. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Berlin, İsaiah. "Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty". ed. Henry Hardy. Newyork: Oxford University Press, 2002.
- Berlin, İsaiah. *The Hedgehog and the Fox An Essay on Tolstoy's View of History*. ed. Michael Ignatieff. Princeton University Press: Princeton University Press, 2. Baskı., 2013.
- Berlin, İsaiah. "Two Concepts of Liberty". *Liberty: Incorporating Four Essays On Liberty*. Newyork: Oxford University Press, 2002.
- Coşkun, Vahap. "İsaiah Berlin ile Konuşmalar". *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24/41 (2019), 345-358.
- Çapan, Alişan. *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 1. Basım., 2015.
- Erfidan, Yavuz Selim. "İki Özgürlük Anlayışı ve Thomas Hill Green'in Pozitif Özgürlüğe Etkisi". *Liberal Düşünce Dergisi* 26/102 (18 Haziran 2021), 29-53. <https://doi.org/10.36484/liberal.886327>
- Green, Thomas Hill. "Siyasal Boyun Eğme Yükümünün İlkeleri Üstüne Derslerden Seçme Parçalar". çev. Oğuz Onaran. *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*. ed. Mete Tunçay. 518. İstanbul Bilgi Üniversitesi, 4. Basım., 2015.
- Haberler.com. *Mahsa Amîni Kimdir?* (Mektup 09 Aralık 2023).
- Hobbes, Thomas. *Levithan*. ed. Selahattin Özalpbyıkar. çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım., 2007.
- Kapani, Münci. *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 6. Basım., 1981.
- Kartopu, Ayşe. *Dinler Tarihinde Dinin Tarifyle İlgili Farklı Görüşler*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Locke, John. *Hükümet Üzerinde İkinci İnceleme*. çev. Fahri Bakırcı. Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2. Basım., 2012.
- Mill, John Stuart. *Özgürlük Üzerine*. çev. Berkay Bakırcı. İstanbul: Kutu Yayınları, 2. Basım., 2019.
- Montesquieu, Baron De. *Kanunların Ruhu I*. çev. Fehmi Baldaş. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Basım., 1998.
- Osho. *Özgürlük*. çev. Ayhan Semih Koç. İstanbul: Butik Yayınları, 2021.
- Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Vadi Yayınları, 2005.
- Öztürk, Armağan. "İsaiah Berlin Düşüncesinde Özgürlüğün Sınırları". *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi* 10/2 (Yaz 2017), 157-168.

- Rousseau, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Basım., 2012.
- Sezen, Yümnü. *Sosyoloji Açısından Din*. İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Baskı., 1998.
- Taş, Kemalettin. "Sosyolojik Din Tanımları". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. İhsan Çapçioğlu - Akyüz, Niyazi. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım., 2012.
- Topçu, Nurettin. *İsyan Ahlakı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 22. Basım., 2017.
- Young, Robert. *Personal Autonomy: Beyond Negative and Positive Liberty*. Taylor & Francis, 2017.

